

ESKİ TÜRKÇEDEKİ {+(X)t} ÇOKLUK EKİNİN KÖKENİNE DAİR

The Origin Of {+(X)t} Plural Suffix in The Old Turkic

Osman AKTEKER¹

¹ Dr., osmanakteker@hotmail.com, orcid.org/0000-0002-4559-7483.

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received: 14.12.2022
Kabul/Accepted: 20.01.2023

DOI:10.20322/littera.1219042

Anahtar Kelimeler

Türkçede çokluk, {+(X)t}
çokluk eki, Eski Türkçe,
Kanonik Yaklaşım, Altay
Dilleri.

ÖZ

Orhon Türkçesinde *oglit*, *yılıpagut*, *kanat*, *tarkat*, *tigit*, *señüt* örneklerinde görülen {+(X)t} çokluk biçim biriminin kökenine dair farklı izahlar yapılmıştır. Bu çokluk biçim birimi, Altay dilleri, İran dilleri ve Ural dilleri olmak üzere üç dil ailesinde görülmektedir.

Bu çalışma; Altay, İran ve Ural dillerinde {+(X)t} çokluk biçim birimini incelemiş ve bu ekin kökenine dair bir varsayım geliştirmiştir. Bu varsayım, Kanonik Yaklaşım ve Karşılaştırmalı Dil Bilimi'nin metotları ile geliştirilmiştir. Zira {+(X)t} çokluk biçim birimi, çekimsel bir girdidir. Ayrıca farklı dil ailelerinde çokluk işleviyle yer almaktadır. Dolayısıyla çekim sınıfları için ileri sürülen Kanonik Yaklaşım ve Karşılaştırmalı Dil bilimi'nin metotlarına ihtiyaç vardır.

Çalışma, "{+(X)t} çokluk biçim biriminin görüldüğü dil aileleri" ve "Eski Türkçedeki {+(X)t} çokluk biçim biriminin kökeni" olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Altay, Ural ve İran dil ailelerinde {+(X)t} biçim biriminin varlığı incelemiştir. İkinci bölümde ise bu ek; Kanonik Yaklaşım'ın standart çekim ilkelerine göre Altay, Ural ve İran dillerinde irdelenmiştir. Kanonik Yaklaşım, morfolojide önemli bir yer tutan çekim sınıflarına dair standart ilkeler belirlemek için geliştirilmiştir. Kanonik Yaklaşım'ın metotları, {+(X)t} çokluk biçim biriminin kökenine dair önemli veriler sunmaktadır. Zira {+(X)t} çokluk biçim biriminin kanonik paradigmalar oluşturduğu dil ailesi, ekin kökensel kaynağı olmalıdır. Elde edilen verilerden hareketle, bu ekin kanonik çekim gösterdiği dil ailesi saptanmıştır. Kanonik Yaklaşım ile edinilen bulgular, Karşılaştırmalı Dil Bilimi'nin verileri ile kıyaslanmış ve Eski Türkçedeki {+(X)t} çokluk biçim biriminin kökeni izah edilmiştir.

ABSTRACT

There are different explanations on the origin of {+(X)t} plural suffix as is seen from examples such as *oglit*, *yılıpagut*, *kanat*, *tarkat*, *tigit*, *señüt* in Orkhon Turkic. This plural suffix is observed in three language families: Altaic, Iranian and Uralic languages.

The study examined {+(X)t} plural suffix unit in Altaic, Uralic and Iranian language families and developed a hypothesis on the origin of this suffix. This hypothesis is developed by the Canonical Approach and the methods of comparative linguistics. Because {+(X)t} plural suffix unit is an inflectional input. In addition, it is included in different language families with the plural suffix function. Therefore, there is a need for the Canonical Approach put forward for conjugation classes and the methods of Comparative Linguistics.

The study consists of two sections: "Language families with the {+(X)t} plural suffix" and "The origin of the {+(X)t} plural suffix in Old Turkic". In the first section, the existence of the {+(X)t} morpheme in Altaic, Uralic and Iranian language families was examined. In the second section, this plural suffix was examined according to the standard conjugation principles of the Canonical Approach in Altaic, Uralic and Iranian language families. The Canonical Approach was developed to establish standard principles regarding conjugation classes, which occupy an important place in morphology. The methods of the Canonical Approach provide important data on the origin of the {+(X)t} plural suffix. Because the language family, in which the {+(X)t} plural suffix unit forms canonical paradigms, should be the original source of the suffix. Based on the obtained data, the language family in which this suffix shows canonical inflection has been determined. The findings obtained with the Canonical Approach were compared with the data of Comparative Linguistics and the origin of the {+(X)t} plural suffix unit in Old Turkic was explained.

Atf/Citation: Akteker, O. (2023), "Eski Türkçedeki {+(X)t} Çokluk Ekinin Kökenine Dair", *Littera Turca, Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 9/1, 31-44.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Osman AKTEKER, osmanakteker@hotmail.com

GİRİŞ

Eski Türkçedeki {+(X)t} çokluk biçim biriminin kökeni, Altay, İran ve Ural dillerini kapsayacak bir varsayımla açıklanabilir. Zira bu ek, bu üç dil ailesinin çeşitli üyelerinde görülmektedir. Tarihsel süreçte; dil temaslarında buldukları bilinen bu dil ailelerindeki ortak çokluk eki, dil aileleri arasında gerçekleşen bir ödünçleme olgusuna işaret etmektedir.

Bu çalışma, Altay, İran ve Ural dillerinde görülen ve bu dil aileleri arasında bir ödünçleme olduğu varsayılan {+(X)t} çokluk biçim biriminin Eski Türkçedeki varlığını Kanonik Yaklaşım'ın tezleri ve Karşılaştırmalı Dil Bilimi'nin verileri ile açıklamıştır. Kanonik Yaklaşım, Corbett tarafından geliştirilmiştir. Kanonik *en iyi, en açık* ve *en tartışmasız* olan demektir (Corbet 2005: 2). Kanonik Yaklaşım, doğal dillerden elde edilen veri kümelerini sınıflandırıp tanımlar ve ölçütlere dönüştürür. Kanonik tipoloji ise Chomsky'nin dil modelinde ileri sürülen evrensel dil bilgisini esas alarak sözcük oluşumuna ve doğal dillerdeki zengin biçimsel ve işlevsel değişirgenlere odaklanmıştır (Corbet 2005:2). Kanonik Yaklaşım, başta çekim morfolojisi olmak üzere söz dizimi ve ses bilimi çalışmalarında kullanılmıştır (Corbet 2010:141).

{+(X)t} çokluk biçim birimi, çekim morfolojisinin çalışma alanına girdiği için kanonik çekime göre incelenmelidir. Kanonik çekim; çekim sınıflarının morfolojide önemli bir yer tutması nedeniyle, çekim sınıfları için standart ilkeler saptamak amacıyla geliştirilmiştir. Çekim sınıfları, üyelerinin her birinin aynı çekimi gerçekleştirdikleri sözcük birimleri kümesidir (Corbet 2007:9; Corbett 2009: 26). Bir çekim sınıfı, aşağıdaki düzende olursa standart bir çekim oluşur.

Tablo 2. Kanonik Çekim

	Bir Sözcük Biriminin Hücrelerinde Karşılaştırma (Karşılaştırmada Birinci Aşama)	Sözcük Birimlerini Karşılaştırma (Karşılaştırmada İkinci Aşama)
1. Dizi / Yapı (Biçim Birimsel Dizim)	Aynı	Aynı
2. Sözlüksel Girdi (Gövdenin Şekli)	Aynı	Farklı
3. Çekimsel Girdi (Çekimin Şekli)	Farklı	Aynı
Çıktı (Çekimli Sözcüğün Şekli)	Farklı	Farklı

(Corbett 2009: 2)

Kanonik çekim tablosu, bir sözcük biriminin paradigmasını oluşturan hücrelerin karşılaştırılması ve farklı sözcük birimlerinin paradigmalarının karşılaştırılması olmak üzere iki aşamayı göstermektedir. Birinci aşamanın ilk ölçütü, hücrelerdeki sözcük birimlerinin aynı yapıya sahip olmasıdır. İlk hücrenin bir “kök” ve “son ek”ten oluştuğunu varsayarsak kanonik bir çekimin ortaya çıkabilmesi için diğer tüm hücrelerin de bu yapıda olması gerekir. “Hücrelerden biri son ek yerine ön ek veya bir klitik bulundursa kanonik çekim bozulur.” (Corbett 2009: 2). Buna göre kanonik çekim, sözcük birimlerinin hücreleri ile sözcük birimlerinin çıktıları için geçerlidir. Bir sözcük biriminin hücrelerinde kanonik bir çekimin olması için şu koşullar gereklidir: Aynı biçimsel yapı + gövdenin değişmemesi + farklı çekimsel girdiler + farklı çekimsel şekiller. Sözcük birimlerinin kanonik bir paradigma gerçekleştirmesi ise şu koşullara bağlıdır: Aynı biçimsel yapı + aynı çekimsel girdi + farklı çekimli sözcükler.

Kanonik çekim, doğal dillerdeki olağan dışı çekimleri saptamayı sağlar. Nitekim kanonik çekimi bozan bir çekimsel girdi, değişik biçimlenmeler oluşturur. Değişik biçimlenmeler oluşturan ve sınırlı örneklerden ibaret olan bir son ek, doğal dilin çekimsel girdisi kabul edilemez. Bu tip ekler, doğal dillere ödünçleme yoluyla girmiş olmalıdır. Buna göre, {+(X)t} çokluk biriminin çekimsel girdi olarak kanonik çekim oluşturmadığı diller, söz konusu ekin kaynak dili olamaz. Kanonik Yaklaşım ve Karşılaştırmalı Dil Bilimi verilerinin birleştirilmesi halinde; söz konusu ekin kökenine dair, güçlü bir varsayım ortaya konabilir.

YÖNTEM

{+(X)t} çokluk birimi; Altay, İran ve Ural dillerinde çokluk işaretleyicisi olarak işlev görmektedir. Kökensel olarak farklı üç dil ailesinden görülen bu ekin kaynağı, Kanonik Yaklaşım ve Karşılaştırmalı Dil Bilimi’nin yöntemlerini birleştiren bir varsayımla saptanabilir. {+(X)t} biçim birimi, çekimsel bir girdi olduğu için Kanonik Yaklaşım’ın kanonik çekim ölçütlerine göre incelenmelidir. Buna göre, {+(X)t} biçim birimi; çekimsel girdinin aynı olması koşulunu sağlayan doğal dillerde kanonik çekimler gerçekleştirecektir. Dolayısıyla, {+(X)t} biçim birimi ile kanonik çekim gerçekleştiren doğal diller; bu ekin kaynak dili olabilir. Fakat kanonik çekim gerçekleştiren söz konusu diller, bu eki ödünçlemiş olabilir. Ödünçlenen ek, doğal dilin dizgesinde kanonik çekim oluşturabilir. Bu durumda, Karşılaştırmalı Dil Bilimi’nin yöntemlerine başvurmak gerekir. söz konusu ek, rekonstrüksiyon yöntemiyle proto dil için tasarlanabilir. Ancak rekonstrüksiyon birden fazla dil ailesinde bu ekin varlığını ortaya koyabilir. Bu aşamada elde edilen veriler, Kanonik Yaklaşım’a göre incelenmelidir. Böylece, hem proto dilde bu eki barındıran hem de kanonik çekim oluşturan dil ailesi; bu ekin kökensel kaynağı olacaktır.

Bu çalışma; {+(X)t} çokluk biriminin görüldüğü diller ve Eski Türkçedeki {+(X)t} çokluk biriminin kökenini Kanonik Yaklaşım ve Karşılaştırmalı Dil Bilimi’nin verileri ile açıklayan varsayım olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, {+(X)t} çokluk biriminin görüldüğü diller ayrıntılı bir şekilde incelenmiş ve elde edilen veriler sınıflandırılmıştır. İkinci bölümde ise bu veriler, yukarıda izahı edilen varsayımla incelenmiş ve söz konusu ekin kökeni saptanmıştır.

1. {+(X)t} Çokluk Biçim Biriminin Görüldüğü Dil Aileleri

{+(X)t} çokluk biçim birimi, Altay dilleri, İran dilleri ve Ural dillerinde görülmektedir. Moğolca, Mançuca, Tunguzca ve Türkçe; bu ekin izlerinin görüldüğü Altay dilleridir. İsketçe, Soğdca, Osetçe ve Yagnobice; çokluk kategorisini {+(X)t} biçim birimleri ile işaretleyen İran dilleridir. Ural Dil Ailesi ise Proto-Uralcada bulunan {+*t} biçim birimine sahiptir ve Çağdaş Ural dilleri –Udmurt ve Komi hariç- bu çekimsel girdiyi çokluk işaretleyicisi olarak kullanmaktadır.

1.1. Altay Dillerinde {+(X)t} Çokluk Biçim Birimi

Altay dilleri yaygın görüşe göre Türkçe, Moğolca ve Mançu-Tunguzca'yı, daha az kabul gören bir görüşe göre ise Korece ile Japonca'yı da içine alan dil ailesinin genel adıdır. Altay dil birliğini savunan araştırmacılar Korecenin bu birliğin bir üyesi olduğunu kabul etmektedirler. Ancak Japoncanın durumu şimdilik şüpheli sayılmaktadır. Orta Asya'daki Altay Dağları ve çevresi bu dilleri konuşan toplulukların anavatanı olarak kabul edilir ve Altay dilleri terimi de buradan gelir. Terim bugün köken birlikleri kanıtlanmış bir dil ailesini ifade etmekten çok, tarihte birbirleriyle yoğun ilişkide bulunmuş ve ortak yapısal özellikler taşıyan dillerle ilgili bir çalışma hipotezinin adı olarak kullanılır. Elliden fazla alt dile/lehçeye ayrılan Altay dillerinin en büyük kolu Türkçe, en küçük kolu da Mançu-Tunguzcadır (Demir vd. 2014: 395).

{+(X)t} çokluk biçim birimi, Altay dilleri olan Moğolca, Mançuca, Tunguzca ve Türkçede farklı izlerle yer almaktadır. Moğolca {+d} ve {+Ud} biçim birimleri ile {+(X)t} çokluk biçim biriminin izlerine rastlanan bir Altay dilidir. {+d} biçim birimi, şu gövdelere eklenir: /n/ ve /sun/ ile biten gövdeler: Modun 'ağaç' → modud 'ağaçlar'; /r/ ile biten pek çok gövdeye: *Nöker>nökör→nököd 'arkadaşlar'; /l/ ile biten birkaç gövdeye: Tusimel→tusimed 'memurlar'; ünlüyle biten birkaç gövdeye: Busu→busud 'diğerleri'; {+çi} ile biten isimler: Temürçi →temürçid 'demirciler'; {-gçi} ekli fiil isimleri: İregç > i →id 'gelenler'. Yazılı Moğolcada geri kalan ünsüzlerle biten sözcüklere ve /r/ ile biten sözcüklerin geneline ise {+Ud} biçim birimi (ulus→ulusud, üker→ükerüd 'öküzler') eklenerek çoğul biçimler oluşturulur. {+Ud} biçim birimi, {+d} biçim biriminin yardımcı ünlüyle genişlemiş biçimidir. Bu ek Moğolcanın bazı lehçelerinde farklı görünümsergilemektedir. Yazılı Moğolcada bu ekin genişlemiş şekilleri olduğu anlaşılan {+iud}, {+güd}, {+nuiud} biçimleri de vardır. Ayrıca bu ekin birleşik biçimleri de bulunmaktadır (Poppe 2008: 94-97).

Modern Tunguzca ise {+d} çokluk ekine sahip değildir. Fakat bu ekin izlerine rastlanmaktadır. Bu ek, iyelik ekinin üçüncü çoğul çekiminde görülür. Üçüncü tekil iyelik çekimi {+n} ile yapılırken; üçüncü çoğul iyelik çekiminde {+tin} görülür. Poppe, bu yapının {+t} çokluk eki ve iyelik ekinin birleşmesinden meydana geldiğini ileri sürmüştür. Ayrıca Poppe, *hunat* 'kız, kız evlat' sözcüğünün de bu çokluk ekiyle yapıldığını ileri sürmüştür (Poppe 2008: 94-97)

Mançuca ise {+t} çokluk ekini, {+ta} yapısında korumuştur. Poppe, bu ekin eski çokluk eki olan {+t} ve onun /a/ ve /e/ ünlüleri ile genişletilmiş bir biçimi olduğunu savunmuştur. Ek, şu örneklerde yer almaktadır: *Alun* 'ağabey' → *aluta*; *ama* 'baba' → *amata*; *amci* 'amca' → *amcita* vb. (Poppe 2008: 98).

{+(X)t} çokluk biriminin Türkçedeki ilk örneklerine ise Orhon Türkçesinde rastlanır. Orhon Türkçesinde, bu ek şu örneklerde görülür: *Oglıt* ‘oğullar’ < oğıl; *yılpagut* ‘alpler’; ‘yiğitler’ < *yılpagu~alpagu; *kanat* ‘kanat’ < *kana ‘kanat tüyü’; krş. Mo qana ‘kanat tüyü’. Ayrıca bu ek /n/ ile biten unvanlara eklendiğinde /n/ ünsüzü düşmektedir: *Tarkat* ‘tarkanlar’ < tarkan; *tigit* ‘prensler’ < tigin; *senüt* ‘generaller’ < senün (Tekin 2016: 97).

1.2. İran Dillerinde {+(X)t} Çokluk Birimi

İran dilleri, “Eski İran Dilleri”, “Orta İran Dilleri” ve “Yeni İran Dilleri” olmak üzere üç ana dala ayrılır. Eski İran Dilleri, “Kuzeybatı (Eski Farsça)”, “Güneybatı (Medce)”, “Orta (Avestaca)” olmak üzere coğrafi ölçütlere göre üçe ayrılır. Orta İran Dilleri, “Batı” ve “Doğu” olmak üzere ikiye ayrılır. Orta İran Dillerinin Batı kolu, “Güneybatı (Orta Farsça)”, “Kuzeybatı (Partça)” dallarına ayrılır. Doğu kolu ise *Baktr*, *Soğd*, *Harezmi*, *Hoten*, *Tumşuk*, *Orta İskit* ve *Sarmat* dillerinden oluşur. *İskitçe*, *Sarmatça* ve *Medce* sadece onomastik verilere sahiptir (Windfuhr 2009: 12).

İskitler ve Sarmatlar Orta Asya kökenli halklardır. M.Ö. 7. yüzyıldan M.S. 3. yüzyıla kadar tarih sahnesinde olan bu halklar, İranî kavimler olarak tanımlanır (Sinor 1990: 97/107). Sarmatların bir İskit lehçesi konuştuğu bilinmektedir (Herodotos 2020: 342). Fakat bazı İranî bilim adamları, İskitlerin farklı diller konuşan bir konfederasyonun parçası olduğunu ileri sürmüştür. Nitekim Miller, İskitleri farklı diller konuşan üç ayrı etnik gruba ayırmıştır (Miller 1887: 135). Ayrıca Herodotos “İskitler, işlerini görebilmek için yedi tercüman kullanırlar. Çünkü orada birbirinden ayrı yedi dil konuşulur.” (Herodotos 2020: 304) bilgisini vermektedir. Dolayısıyla İskitlerin hâkim olduğu coğrafya, beklenildiği gibi çok dilli bir coğrafyadır. Keza bu coğrafyada günümüzde de çok farklı etnik unsurlar bulunmaktadır. Orta İran dillerinin kuzeybatı koluna ait olan İskitçeye dair veriler, sınırlıdır. Herodotos ve Mezopotamya kaynakları, İskit diline ait bazı sözcükleri kaydetmiştir. Herodotos’ta geçen sözcükleri, Proto-İrancı ile izah eden çok sayıda etimolojik çalışma; vardır. Bu sözcüklerden en dikkate değer olanı *arimaspes* sözcüğüdür. Çünkü bu sözcüğün anlamı, Herodotos tarafından kaydedilmiştir. Ayrıca Herodotos, söz konusu sözcüğün biçim birimlerini de göstermiştir. Herodotos, bu sözcüğü İskit coğrafyasının kuzeyinde yaşayan efsanevî bir halkın adı olarak tanımlamıştır. Ayrıca Herodotos, sözcüğün İskitçede *arima* ‘tek’ ve *spu* ‘göz’ bileşenlerinden müteşekkil bir birleşik sözcük olduğunu bildirmiştir (Herodotos 2020: 305). Bu sözcük; Karşılaştırmalı Dil Bilimi’nin yöntemleriyle, Proto-İrancıya bağlanmaktadır. Sözcüğün etimolojisi şu şekildedir: *arimaspi* < * *İskitçe arimaspu* < *arima* ‘bir, tek’ + *spu* ‘göz’; krş. *Osetçe aermaest* “sadece” ve *Sanskritçe spaş* “göz”; *İskitçe spu* < *Pi *spaş* “casus, gözcü” (Schaeder 1972: 22).

İskitlerden kalma *paralat*, *avhat*, *skolot*, *İskit (Scyth)* sözcüklerinde {+t} çokluk ekinin bulunduğu ileri sürülmüştür (Hasanov 2014: 646). Bu sözcüklerden *İskit* “(scthy) < İskit *skuda ‘fırlatmak, ateş etmek’ < *Pi *skudah* < *PHA *skudas* < *(s)kewd- ‘atmak’” şeklinde {+t} çokluk ekine bağlanmadan izah edilmektedir (Szemerényi 1980: 20). Ayrıca *paralat* ve *avhat* sözcüklerinin etimolojisi de tartışmalıdır. Ancak *skolot* (scolotai) sözcüğünü {+t} çokluk biçim birimi ile açıklayan ve İskitçedeki {+t} çokluk ekinin en önemli delili sayılan güvenilir bir etimolojik tahlil, mevcuttur. *Skolot* (scolotai) sözcüğünün etimolojisi şöyledir: *scolotai* < * *İskitçe *Skulatā* <

*skulat <*skuda (d >l); + tā [çokluk eki] (Szemerényi 1980: 22). İskitçenin devamı sayılan *Osetçe*, *Soğdca* ve *Yagnobice*, {+t} çoğul ekini dizgelerinde barındırmaktadır.

Düzenli çoğul eki, Soğdcada yalın çekimde {+t} şeklindedir. {+t-a}, {+t-ye}, {+t-e} biçimlerine diğer isim çekimlerinde rastlanır. Düzensiz çoğul şekillerinde ise {+ar-t}, {+ı̄-t} biçimleri görülür. Soğdcada arkaik bir biçim birimi olan {+ān} çokluk eki de vardır (Yoshida 2009: 289-290). {+t} biçim birimi, Soğudcanın günümüzdeki devamı sayılan Yagnobi dilinde de yer almaktadır. Yagnobi dilinde, çoğul formu {+t} ile yapılır. Ancak sayı ifadelerinden sonra {+i} ve üçüncü şahıs eklerinin çoğulunda ise {+tit} kullanılır (Bird 2007: 27-28).

Osetçede, tekil biçimlerin çoğul şekli için {+t} biçim birimi kullanılmaktadır. Bu biçim birimi, farklı şekillerde eklenebilmektedir. Bu ekin {+tā} biçiminden türediği varsayılır. Ek, /r/, /l/, /m/, /n/ ünsüzleri ve bazı ünlülerden sonra farklı eklenme biçimleri göstermektedir: *Duar* ‘kapı’ → *duaerttae* gibi (Abaev 1964: 12). Osetçedeki çokluk paradigması, aşağıdaki tabloda örneklendirilmiştir.

Tablo 1. Osetçede Çokluk Paradigması

Tekil Çoğul		
Yalın	sər	Sər-tə
Yalın Dışı	Sər-ı	Sər-t-ı
Yönelme	Sər-ən	Sər-t-ən
Yön	Sər-mə	Sər-tə-m
Çıkma	Sər-əj	Sər-t-əj
İç-Bulunma	Sər-ı	Sər-t-ı
Dış-Bulunma	Sər-ıl	Sər-t-ıl
Üstünlük	Sər-aj	Sər-t-aj
Birliktelik	Sər-imə	Sər-t-imə

(Comrie 1981:172)

1.3. Ural Dillerinde {+(X)t} Çokluk Birimi

Ural dilleri, Proto-Ural dilinden (M.Ö. y. 4000-6000) türemiştir. Bu dil ailesi “Fin-Ugor Dilleri” (y. M.Ö. 2000) ve “Samoyed Dilleri” (y. 100) olmak üzere iki ana dala ayrılmaktadır. Fin-Ugor Dilleri (y. M.Ö. 2000), “Ugor” (y. M.Ö. 500) ve “Fin-Perm Dilleri” (y. M.Ö. 1500) şeklinde iki alt dallanma gerçekleştirmektedir. Ugor dalından; *Macarca* ve Ob-Ugur dilleri olan *Mansica*, *Hantıca* ortaya çıkmıştır. Fin-Perm dilleri ise “Perm dilleri” (y. 800) ve “Fin-Volga” (y. M.Ö. 1000) şeklinde iki ana kola ayrılmaktadır. *Komice* ve *Udmurtça*, Perm dillerinden türemiştir. Fin Volga dilleri; *Marice*, *Mordvaca*, *Saamice* ve *Fin dilleri* (Fince, Estonca vd.) şeklinde dallanmaktadır. Samoyed Dilleri (y.100), “Kuzey Samoyed” (Nenet, Enet, Nagansa) ve “Güney Samoyed” dilleri (Selkup, Kamas, Mator) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Bakró-Nagy 2012: 1002).

Proto-Uralcada, {+*t} ve {+*j} olmak üzere iki çokluk ekinin bulunduğu varsayılır (Abondolo 1998: 21). Bu çokluk eki, Fincede *talo* 'ev' → *talot* 'evler' örneğinde görüldüğü gibi {+t} şeklinde bulunmaktadır. Saamik dilinde *guolli* 'balık' → *guolit* 'balıklar' şeklinde {+t} biçim birimi kullanılmaktadır. Fennik dillerde ise çoğul işaretli veya {+t}, {+d} biçim birimlerinden biriyle olmak üzere iki yolla yapılır. Estoncada çoğul için {+d} biçim birimi bulunmaktadır: *jalg* 'yemek' → *jalad* 'yemekler'. Mordvaca ise {+t} biçim birimine sahiptir: *kudo* 'ev' → *kudot* 'evler' (Abondolo 1998: 65 / 110 / 129 / 156 / 191).

2. Eski Türkçedeki {+(X)t} Çokluk Biriminin Kökeni

Altay, İran ve Ural dillerindeki görünümü yukarıda betimlenen {+(X)t} çokluk biçim biriminin kökeni, bu bölümde Kanonik Yaklaşım ve Karşılaştırmalı Dil Bilimi verilerinden yararlanarak geliştirilen bir varsayımla saptanmıştır. Bu varsayım, kanonik çekim gerçekleştiren ve proto dilde {+(X)t} biçim birimini bulunduran dil ailesinin söz konusu ekin kaynak dili olduğu tezine dayanmaktadır. Bu amaçla, öncelikle {+(X)t} biçim birimi kanonik çekim ölçütlerine göre incelenmiştir. Ardından, elde edilen veriler Karşılaştırmalı Dil Bilimi'nin verileri ile kıyaslanmıştır. Böylece hem kanonik çekim gerçekleştiren hem de proto dilde {+(X)t} biçim birimini bulunduran dil ailesi, saptanmış ve Eski Türkçedeki {+(X)t} biçim biriminin kökeni belirlenmiştir.

2.1. Kanonik Çekim Ölçütlerine Göre {+(X)t} Biçim Birimi

Eski Türkçedeki {+(X)t} çokluk biçim birimi; Altay dilleri, İran dilleri ve Ural dilleri olmak üzere üç farklı dil ailesinde izlerine rastlanan bir son ektir. Bu son ekin görüldüğü söz konusu dil aileleri, tarihsel süreç içinde çeşitli dilsel temaslarda bulunmuştur. Dil temaslarda isimlere eklenen biçim birimlerinin kopyalanması sık görülen bir dil bilimsel olgudur. İsim çekim ekleri, fiil çekim eklerine göre gövdeye esnek bağlanırlar (Demir vd. 2002: 399). Bu iki olgu, {+(X)t} çokluk biçim biriminin bu dil aileleri tarafından kaynak bir dilden kopyalandığı gerçeğine işaret etmektedir. Bu kaynak dilin kökeni, "Kanonik Yaklaşım"ın varsayımları ile tespit edilebilir.

{+(X)t} çokluk biçim birimi, Kanonik Yaklaşım'ın "sözcük birimlerini karşılaştırma" ölçütlerine göre incelenmelidir. Çünkü bu ölçüt, sözcüksel girdinin "farklı" fakat çekimsel girdinin "aynı" olması koşuluyla sağlanmaktadır. Buna göre {+(X)t} çokluk biçim birimi, çekimsel girdinin "aynı" olduğu dillerde kanonik bir çekim gerçekleştirmelidir.

Altay dillerinde {+(X)t} çokluk biçim birimi, Moğolca ve Mançucada kanonik bir çekim sunarken; Eski Türkçe ve Tunguzcada kanonik olmayan bir çekim gerçekleştirir. Moğolca sözcük birimleri çokluk çekiminde [işim + çokluk biçim birimi] ile aynı diziyi oluşturur. Sözlüksel girdi /n/, /r/, /l/, {çi}, {gçi} ile biten sözcüklerde gövde değişimi oluşturmaktadır. Bu durum, sözcüğün hücrelerinde kanonik olmayan bir çekime neden olmaktadır. Fakat {+(X)t} çokluk biçim birimi, tüm hücrelerde {+d} ve ondan gelişen {+ud} vd. biçimlere sahiptir. Bu gözlem, Moğolcada bu ekin kanonik bir çekimsel girdi oluşturduğu verisini sunmaktadır. Benzer şekilde Mançucada {+ta} çokluk eki sözcük birimlerinin çokluk paradigmasında "aynı" olmak suretiyle kanonik bir çekim sergilemektedir. Fakat Tunguzca, sadece "iyelik paradigmasının üçüncü kişi eki"nde görülen {+tin}< [t-i-n] yapıyla; çekimsel girdinin "aynı" olması koşulunu sağlayamamakta ve kanonik çekimi bozmaktadır. Türkçe, {+(X)t} çokluk biçim biriminin

kanonik olmadığı bir diğer Altay dilidir. İlk örneklerine Eski Türkçede rastladığımız bu ek, sınırlı sayıda sözcüğün çokluk biçimini yapmaktadır. Ayrıca sözcük birimlerinin çokluk paradigmasında aynı çekimsel girdi, görülmemektedir. Aksine {+lAr}, {+gUn}, {+An}, {+s} gibi farklı çekimsel girdiler; bulunmaktadır. Ayrıca bir isim ek almadan çokluk anlamını bağlam içinde verebilmektedir. Dolayısıyla {+(X)t} çokluk biçim birimi; Eski Türkçedeki çokluk paradigmasında, çekimsel girdinin aynı olması koşulunu ihlal ederek kanonik çekimi bozmuştur.

{+(X)t} çokluk biçim birimi, İrani diller olan *Osetçe*, *Soğdca* ve *Yagnobice*nin morfolojisinde kanonik bir çekim göstermektedir. Fakat İskitçede kanonik bir çekim mevcut olup olmadığı hususunda karar vermek dil bilimsel metotlarla mümkün değildir. Zira bu dile ait veriler oldukça azdır. Ayrıca İskitçede *skolot* hariç, {+t} çokluk biçim birimi ile çekimlendiği iddia edilen *paralat*, *avhat* ve *İskit (Scyth)* sözcüklerine dair sağlam etimolojik tahliller bulunmamaktadır. Fakat Osetçenin İskitçeden dallanan bir dil olduğu, Karşılaştırmalı Dil Bilimi'nin çalışmalarıyla ortaya konmuştur. Dolayısıyla, İskitçede de {+t} çokluk ekinin kanonik bir çekim oluşturduğu bir varsayım olarak ileri sürülebilir. Soğdca, düzenli çoğul eki {+t} ve onun varyantları olan {+t-a},{+t-ye},{+t-e} ekleri ile düzensiz kabul edilen fakat {+t} çokluk ekinin varyantı olan {+ar-t}, {+ış-t} biçimlerine sahiptir. Bu durumda Soğdcada genel çoğul eki, {+t} ve onun varyantlarıdır. Dolayısıyla Soğdcada çokluk paradigmasında çekim için gerekli olan çekimsel girdinin "aynı" olması koşulu sağlanmaktadır. Böylece bu dilde kanonik bir çekimlenme gerçekleşmektedir. Yagnobice ve Osetçede de {+t} çokluk ekinin çekimsel girdide değişmediği ve kanonik bir çekimin gerçekleştiği, gözlemlenmektedir.

Ural dilleri olan *Saamik Diller*, *Fennik Diller*, *Estonca*, *Mordvaca* ve *Fince*; {+(X)t} çokluk biçim birimini çekimsel girdi olarak sözcük düzeyinde değişmeden kullanmakta ve kanonik çekimlemeler oluşturmaktadır.

Kanonik Yaklaşım'ın sonuçlarına göre, Altay dillerinde *Moğolca*, *Mançuca*; İran dillerinde *Soğdca*, *Yagnobice*, *Osetçe*; Ural dillerinde ise *Saamik*, *Fennik Diller*, *Estonca*, *Mordvaca* ve *Fince* {+(X)t} çokluk biçim birimini kanonik bir çekimsel girdi olarak kullanmaktadır. Fakat *Türkçe*, *Tunguzca*, kanonik bir çekim göstermemektedir. İrani dillerde, kanonik çekim; *Osetçe*, *Soğdca* ve *Yagnobice* gibi İskitçenin devamı sayılan dillerde görülmektedir. Ural Dil Ailesi ise Proto-Uralcada bulunan {+*t} biçim birimine sahiptir. Bu dil ailesi *Udmurt* ({+jos}), *Komi* ({+jas}) gibi bazı diller hariç olmak üzere bu çokluk ekiyle kanonik çekimler gerçekleştirmektedir. Dolayısıyla Kanonik Yaklaşım'ın verileri, bu ekin kökeni için "Ural Dilleri"ni işaret etmektedir. Çünkü bu ek, sadece Proto-Uralcada kanonik çekimler oluşturmuştur.

2.2. Kanonik Yaklaşım ve Karşılaştırmalı Dil Bilimi Verilerinin Kıyaslanması

Kanonik Yaklaşım, {+(X)t} çokluk biçim biriminin çekimsel girdinin "aynı" olması ölçütünü Ural dillerinde sağladığı verisini sunmaktadır. Kanonik Yaklaşım verilerinin Karşılaştırmalı Dil Bilimi verileriyle kıyaslanması, bu çokluk ekinin Eski Türkçeden itibaren görülen seyrini aydınlatacaktır.

Altay dillerinde {+(X)t} çokluk biçim birimini Karşılaştırmalı Dil Bilimi metotları ile inceleyen önemli bir çalışma olan Poppe (2008: 98), {+(X)t} biçim birimini Türkçede birkaç kelimedede korunmuş arkaik bir biçim kabul etmiştir. Arkaik biçimler dışında **Türküt* sözcüğünde de bu biçim biriminin geçtiğini belirten Poppe, çağdaş dillerde ise

bu ekin Yakutça *lotut* gibi birkaç sözcükte yer aldığına dikkat çekmiştir. Poppe, bu ekin tanıklarına bazı kabile isimlerini de (Soyot, Burut gibi) eklemiştir. Poppe (2008: 98), Moğolca ekin {+d} olmasına rağmen Türkçe {+(X)t} biçim biriminin eski sesletimi daha iyi yansıttığını ileri sürmüştür. Çünkü Moğolcada gövdelerin ya da tek hecelilerin sonundaki ötümsüz ünsüzler ötümlü seslere dönüşmüştür. Bu ekin Moğolcadaki gelişimi ise şöyledir: {+d} ve {+ud}, {+iud} < {+*t} ve {+*ut}, {+*iut}. Zira /*d/ orijinal ses olsaydı, Türkçedeki /*d/ nin şu değişimlere uğraması beklenir: /*d/ > /z/ ve /y/. Fakat bu değişim söz konusu değildir ve bu durum eski sesin /*d/ değil /*t/ olduğu gerçeğini doğrulamaktadır (Poppe 2008: 98). Buna göre Poppe (2008: 98), {+(X)t} çokluk biçim birimini Altayca bir ek kabul etmiştir. Ona göre; bu ekin orijinal sesi ise /*t/ olmalıdır. Demir ve Yılmaz (2014:202) da Eski Türkçe *tarka-t* 'yiğitler', *tigi-t* 'prensler' gibi birkaç kelimde görülen {+(X)t} biçim birimini, Altayca bir çoğul ekinin kalıntısı olarak izah etmiştir. Tekin de {+(X)t} biçim birimini Moğolca {+d} ve {+Ud} ile karşılaştırmış ve ekin /n/ ile biten unvanlara eklendiğinde /n/ ünsüzünün düştüğünü belirtmiştir (Tekin 2016: 97).

Altay dillerindeki bu ekin varlığına yönelik ikinci bir varsayım, ekin kökenini Moğolca kabul etmektedir. Gabain (2007: 47/ 62), {+(X)t} ekini fonksiyonu olmayan eski ve yabancı kökenli bir ek olarak tanımlamış ve bir yapım eki olarak değerlendirmiştir. Moğolca kökenli kabul ettiği ekin çokluk anlamını Eski Türkçe döneminde yitirdiğini belirten Gabain (2007: 47/ 62), bu duruma örnek olarak *tigit* 'bey, prens' sözcüğünün {+IAr} ile de çekimlenmesini örnek vermiştir. Doerfer ise başlangıçta bu ekin Moğolca kökenli olduğuna dair ileri sürülen tezlere şüpheyle yaklaştığını belirtmiştir. Ona göre; ödünçlemeler daha çok kültür sözcükleri, daha az olmakla birlikte temel sözcükler üzerinde gerçekleşir. Eklerin ödünçlenmesine daha az rastlanır. Moğolcadan Türkçeye geçmiş tek ek örneği ise {ğul} ekidir (Doerfer 1963: 5-6). Fakat Doerfer (1976: 41), bu tezini değiştirmiş ve Gabain, Şçerbak ve Clauson tarafından ileri sürülen ve {+(X)t} ekini Moğolca kökenli kabul eden görüşün bir taraftarı olmuştur. Ona göre bu ek, Türkçe kökenli değildir ve Türkçeye bu ek alıntılar vasıtasıyla girmiştir.

Üçüncü bir varsayım ise {+(X)t} çokluk ekinin kökenini, Türkçeye bağlamaktadır. Korkmaz (1986: 47/49) {+(X)t} biçim biriminin Moğolca kökenli olduğu iddialarını reddetmiş ve bu ekin Moğolca sözcükler vasıtasıyla Türkçeye girme ihtimalinin ise mümkün olmadığını belirtmiştir. Çünkü ona göre; {+(X)t} biçim birimini alan sözcüklerin etimolojik olarak Moğolca ile açıklanması kesin değildir. Korkmaz (1986: 47/49), bu ekin adla kaynaştığını ve kaynaşma neticesinde çokluk anlamını kaybettiğini belirtmiştir. Ayrıca bu ekin Moğolcaya Türkçeden fonksiyon değişikliğinin henüz yaşanmadığı bir evrede geçtiğini ileri sürmüştür.

Türkçedeki {+(X)t} çokluk ekinin köken olarak belirsiz olduğunu ileri süren bir başka varsayım daha vardır. Tekin (1992: 81), Köktürkçede çokluk için özel bir ek olmadığını belirterek Eski Türkçede daha çok topluluk ifade eden ve kökeni belirsiz olan {+IAr} (hâkim zümre için); {+t} (yüksek rütbeli kişiler için); {+An} (belli bir kudrete sahip kimseler için) ve {+Gun} (yaşça küçük akrabalar için) biçim birimlerinin bulunduğu saptamasını yapmıştır (Tekin 1992: 81). Ayrıca {+(X)t} biçim biriminin yardımcı ünlüsü hakkında bir verinin bulunmadığına işaret etmiştir (Tekin 1992: 87). Erdal (2004: 158) ise çoğul için Eski Türkçede genellikle {+IAr} ekinin kullanıldığını ancak runik yazıtlarda bir adın çekimlenmeden cümle içinde çoğul fonksiyonu da yüklendiğine dikkat çekmiştir. Erdal (2004:158), {+(X)t} biçim biriminin ödünç bir ek olabileceğini ileri sürmüştür.

Altaycada {+*t} çokluk eki mevcut ise bunun izlerinin bir paradigma halinde Eski veya Yeni Türk dillerinde görülmesi beklenir. Fakat Genel Türkçe çoğul işaretleyicisi, {+lAr} biçim birimidir. Bu biçim biriminin etimolojisi kesin değildir. Fakat *ula-* fiilinin “geniş zaman” çekiminden gelmiş olduğu varsayılan şöylesi bir etimoloji mümkündür: **u-lar < *u-la-yur ‘ulamak’ ← u-la- ‘ulamak’* (Johanson 2021: 452). Çuvaşça ise {+säm} biçim birimine sahiptir (Johanson 2021: 453). Ayrıca Eski Türkçedeki {+(X)t} çokluk eki de kanonik bir çekim oluşturmamaktadır. Nitekim bu ekin eklendiği sözcükler, çoğul çekiminde {+lAr} biçim birimini almıştır: *beg-it-ler* (Johanson 2021: 454). Bu durum, söz konusu biçim biriminin Türk dillerinde çokluk çekimi gerçekleştirmediğini göstermektedir. Dolayısıyla bu ekin Eski Türkçedeki varlığı [*Altayca +*t (+*ut, -*iut) > Eski Türkçe +t > Moğolca +d ve +ud,+iud*] denkliği ile izah edilmez. Zira bu denklik için ileri sürülen tanıklar yetersizdir. Nitekim Eski Türkçedeki *tarkıt, tarkat, tegit* gibi biçimlerin Soğdca’dan ödünçlendiğini ileri süren etimolojiler mevcuttur (Johanson 2021: 454). Bu durumda {+(X)t} çokluk biçim birimi Eski Türkçe döneminde ödünçlenmiş bir ek olmalıdır. Çünkü {+(X)t} çokluk biçim birimi Türk dillerinin tarihî ve çağdaş evrelerinin hiçbirinde kanonik bir çekimleme gerçekleştirilmemektedir. Ayrıca Altayca bir çoğul ekinin kalıntısı olduğunu ispatlayacak güvenilir bir ses denkliği de söz konusu değildir. Eski Türkçedeki bu ödünçleme ise Soğdca üzerinden gerçekleşmiştir. Zira Moğolca ödünçlemelerde Türk dilleri için /*d/>/z/ ve /y/ değişimi beklemek gerekir. Soğdca, Orta Asya’da M.Ö. 6. yüzyıldan M.S. 12 yüzyıla kadar; *lingua franca* işlevi gören bir dil olmuştur. Dolayısıyla Soğdcanın Türkçe ve Moğolcaya dilsel tesirlerde bulunması son derece olağan bir durumdur. Zira Soğdlular dilleri ve kültürleri birbirlerine bağlayan ve birbirleriyle harmanlayan bir halk olarak tarih sahnesindeki yerini almıştır. Soğdlular, Ön Orta Asya’daki rolü, daha küçük ölçekte olsa da, Greklerin ve Grekçenin Antik Çağ’da oynadığı rolle karşılaştırılabilir. Türkçe sonraki dönemlerde her iki dilin, Orta Asya’da Soğdcanın, Anadolu ve Balkanlarda Grekçenin *lingua franca* işlevini büyük ölçüde ortadan kaldıracaktır (Eker 2012: 80). Benzer şekilde, Moğolca da {+t} çokluk ekini Soğdcanın *lingua franca* döneminde ödünçlemiş olmalıdır. Fakat Moğolca gövdelerin sonundaki ötümsüz ünlüleri ötümlüye dönüştürmüş ve {+t} > {+d} > {+Ud} gelişimi yaşanmıştır.

{+t} çokluk ekinin Türkçeye ve Moğolcaya Soğdca üzerinden geçmiş olması, bu ekin Soğdca kökenli olduğunu kanıtlamaz. Zira İrani dillerde sadece *Osetçe, Soğdca* ve *Yagnobice* {+t} çokluk ekine sahiptir. Eski İrancada bu ek bulunmaz (Windfuhr 2009: 71). Bu olgu, İrani dillerdeki {+t} çokluk ekinin ödünçlenmiş olduğu sonucunu doğurmaktadır. {+t} çokluk ekinin tek kanonik çekim gösterdiği “Ural Dilleri” ise bu ödünçlenmenin kaynağı olmalıdır. Buna göre, bu çokluk eki İskitler tarafından kuzey komşuları olan “Ural Dilleri”nden alınmıştır. Çünkü bu ekin Proto-Ural dilindeki varlığı bilinmektedir. Proto-Uralcada sözcük sonu konumda {+*t}; diğer durumlarda {+*j} şeklinde ortaya çıkan çokluk ekinin varlığı, rekonstrüksiyon çalışmaları ile ispatlanmıştır. Ayrıca Proto-Uralca, ikili çokluk için {+*k} biçim birimine sahiptir (Aikio 2022: 15-16). Blažek (2003), İran dilleri ile Ural dilleri arasında özellikle kültür sözcüklerinde görülen başka ödünçlemelerden söz etmektedir. Bu ödünçleme listesi, İran-Ural dil ailelerindeki dil temasları için iyi bir örnektir.

SONUÇ

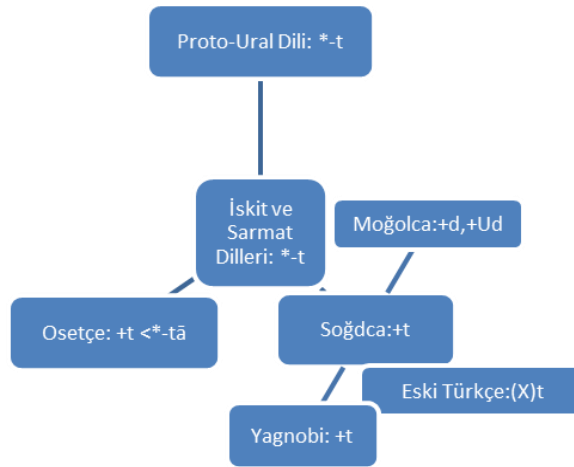
İlk örnekler, Orhon Türkçesinde *oglit* 'oğullar', *yılıpagut* 'alpler, yiğitler', *kanat* 'kanat', *tarkat* 'tarkanlar', *tigit* 'prensler', *señüt* 'generaller' örneklerinde görülen{+(X)t} çokluk biçim biriminin kökenine dair farklı varsayımlar ileri sürülmüştür. Bu biçim birimi, Moğolca {+d}, {+Ud} biçim birimleri ile karşılaştırılmış ve Altayca bir {+*t} çokluk eki veya Moğolcadan Eski Türkçeye geçen bir ek olarak izah edilmiştir. Ayrıca bu ekin kökenine dair, Türkçeden Moğolcaya ödünçleme, Soğdca kökenli olma ve kökensel belirsizlik gibi başka varsayımlar da bulunmaktadır. Fakat bu ek, Altay dillerinin komşu dilleri olan İran dilleri ve Ural dillerinde de bulunmaktadır. Bu üç dil ailesinin üyeleri, tarihsel süreçte belgelenmiş dil temaslarında bulunmuştur. Bu olgu; {+(X)t} çokluk ekini, bu üç dil ailesini içeren kapsamlı bir varsayımla açıklamayı gerektirmektedir. Bu varsayım, Kanonik Yaklaşım ve Karşılaştırmalı Dil Bilimi'nin verileri ile oluşturulmuştur.

Kanonik Yaklaşım, morfolojide önemli bir yer tutan çekim sınıfları için geliştirilmiştir. Çekim sınıfları, üyelerinin her birinin aynı çekimi gerçekleştirdikleri sözcük birimleri kümesidir. Çokluk paradigmasının bir dilde kanonik olması, sözcük paradigmalarında "aynı" çekimsel girdinin kullanılmasına bağlıdır. {+(X)t} çokluk birimi; *Moğolca*, *Mancuca* gibi Altay dillerinde kanonik bir çekim gerçekleştirmekte fakat Türkçede kanonik bir çekimi sağlamamaktadır. İranî diller olan *Soğdca*, *Osetçe* ve *Yagnobice*; {+t} çokluk birimi paradigmalarında kanonik bir çekim gerçekleştirmektedir. Fakat İranî dillerin tamamında {+t} çokluk biriminin kanonik çekimlenmesi söz konusu değildir. Ural dilleri ise {+t} çokluk biriminin kanonik çekimlerine sahiptir.

Kanonik Yaklaşım ile elde edilen veriler, Karşılaştırmalı Dil Bilimi'nin metotlarıyla desteklenmektedir. Nitekim Eski Türkçedeki *tarkıt*, *tarkat*, *tegit* gibi biçimlerin Soğdca'dan ödünçlendiğini ileri süren etimolojiler mevcuttur. Ayrıca Moğolca gövde sonunda ötümsüz sesleri ötümlü seslere dönüştürdüğü için /t/ > /d/ değişimi gerçekleşmiş olmalıdır. Buna göre /t/ biçimleri, bir zamanlar Orta Asya'da *lingua franca* olan Soğdca'dan Türkçe ve Moğolcaya geçmiş olmalıdır. Fakat {+t} çokluk eki İranî dillerin tamamında kanonik çekimler göstermez. Ayrıca Proto-İrancada {+*t} çokluk biçim birimi bulunmaz. Dolayısıyla *İskitçe* (bazı sözcüklerde), *Soğdca*, *Osetçe* ve *Yagnobicede* görülen {+t} çokluk biçim biriminin bu diller tarafından ödünçlenmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim Karşılaştırmalı Dil Bilimi'nin rekonstrüksiyon çalışmaları Eski İrancada {+*t} çokluk yapısının bulunmadığını ortaya koymuştur. Ural dilleri ise Proto-Uralcada rekonstrüksiyon yöntemiyle tasarlanan bir {+*t} çokluk biçim birimine sahiptir ve modern Ural dillerinde bu ek kanonik çekimler oluşturmaktadır. Buna göre bu çokluk eki, İranî dillere İskitçe üzerinden girmiş olmalıdır. Zira İskitler, Ural dilleri ile tarihsel olarak komşuydu. İskitçe aracılığıyla İranî dillere giren {+*t} çokluk biçim birimi; *Soğdca*, *Osetçe* ve *Yagnobi* dillerine de yayılmıştır. Soğdca, bu ekin bazı sözcüklerle Eski Türkçeye ve bir biçim birimi olarak da Moğolcaya ödünçlendiği ara dildir. Türkçede sadece birkaç örnekte görülen bu çokluk eki, Moğolcada çekimsel bir sınıf oluşturmuştur. İsim çekim ekleri, isim kök ve gövdelerine esnek bağlandıkları için sıklıkla ödünçlemeler gerçekleştirmektedir. Böylece Moğolca bu eki kolaylıkla kopyalamıştır. Fakat Türkçede aynı durum gerçekleşmemiştir. Çünkü Türk dillerinin doğal konuşucuları, Soğdcanın *lingua franca* olduğu dönemlerde kendi

dil dizgelerini güçlü kültürleri sayesinde korumuşlardır. Nitekim Soğdcanın *lingua franca* özelliğine yine Türk dilleri son vermiştir. Kaşgarlı, 11. yüzyılda Soğdların Türkleştiğini bildirmektedir.

Türkçedeki {+(X)t} çokluk biçim biriminin kaynağı, Kanonik Yaklaşım ve Karşılaştırmalı Dil Bilimi yöntemleriyle elde edilen verilere göre *Şekil 1*'de gösterilmiştir. Bu şemaya göre, Proto-Ural dili {+(X)t} çokluk biçim biriminin kaynak dilidir. Zira rekonstrüksiyon işlemleri, Proto-Ural dilinde bu ekin varlığını kanıtlamaktadır. Ayrıca bu ek, Çağdaş Ural dillerinde kanonik çekimler meydana getirmektedir. İskit ve Sarmat dillerinin bu eki, Ural dillerinden ödünçlemiştir. İskit ve Sarmat dilleri aracılığıyla İran dillerine giren {+(X)t} çokluk biçim birimi, Çağdaş İran dilleri olan Osetçe ve Yagnobicede yaşamaktadır. Moğolca ve Eski Türkçe ise bu eki, Soğdcanan ödünçlemiştir.

Şekil 1. {+(X)t} Çokluk Biçim Biriminin Kaynağı

KISALTMALAR VE İŞARETLER

Krş: Karşılaştırınız

Mo: Moğolca

Pi: Proto İnanca

PHA: Proto Hint Avrupa

Vd. Ve diğerleri

Y: Yaklaşık

{}: Biçim Birimini gösterir

*: Rekonstre edilmiş biçim

<: Daha eski bir biçimden gelir

>: Daha eski bir biçime gider

+: İsim Kökü

//: Ses Birimini gösterir

~: Değişken Şekiller

→: Çekimli Biçime Gider

KAYNAKÇA

- Abaev, Vasily (1964). *A Grammatical Sketch of Ossetic*. Bloomington: Indiana Univ. Press.
- Abondolo, Daniel (1998). *The Uralic Languages*. London and New York: Routledge.
- Aikio, Ante (2022). "Proto-Uralic". *The Oxford Guide to the Uralic Languages*. ed. Marianne Bakró-Nagy, Johanna Laakso ve Elena Skribnik. Oxford: Oxford. 3-27.
- Bakró-Nagy, Marianne (2012). "The Uralic Languages". *Revue belge de philologie et d'histoire, tome 90, fasc. 3. Langues et littératures modernes*: 1001-1027.
- Bird, Brian Arnett (2007). *Aspects Of Yaghnobi Grammar*. Yüksek Lisans Tezi. Oregon: Oregon Üniversitesi.
- Blažek, Václav (2003). "Toward the Fenno-Ugric cultural lexicon of Indo-Iranian origin". *Indogermanische Forschungen*: 92-99.
- Comrie, Bernard (1981). *The Languages Of The Soviet Union*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Corbett, Greville (2005). "The canonical approach in typology". *Linguistic diversity and language theories*. ed. Zygmunt Frajzyngier, Adam Hodges ve David S. Rood. Amsterdam: John Benjamins. 25-49.
- Corbett, Greville (2007). "Canonical Typology, Suppletion, And Possible Words". *Language*, vol. 83 no. 1: 8-42.
- Corbett, Greville (2009). "Canonical Inflectional Classes". Selected Proceedings Of The 6th Décembrettes. ed. Fabio Montermini, Gilles Boyé ve Jesse Tseng 1-11 Somerville MA: Cascadilla Pro-ceedings Project.
- Corbett, Greville (2010). "Canonical derivational morphology". *Word Structure*, 3(2): 141-155.
- Demir, Nurettin, E.Yılmaz (2002). "Ural-Altay Dilleri ve Altay Dilleri Teorisi". *Türkler, c. 1, Yeni Türkiye Yay*: 394-402.
- Demir, Nurettin, E.Yılmaz (2014). *Türk Dili*. Ankara: Grafiker.
- Doerfer, Gerhard (1963). *Türkische Und Mongolische Elemente Im Neupersischen*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.
- Doerfer, Gerhard (1976). "Proto-Turkic: Reconstruction Problems". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 23-24: 1-59.
- Eker, Süer (2012). "Orta Asya'nın Gizemli Halkı: Soğdlular Soğd ve Soğdca". *Türkbilig*: 77-92.
- Erdal, Marcel (2004). *A Grammar Of Old Turkic*. Leiden-Boston: Brill.
- Gabain, A. Von (2007). *Eski Türkçenin Grameri*. Çev. Mehmet Akalın. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hasanov, Zaur (2014). Suffix -t as an Indicator Of Plurality in the Ethnonyms of the Royal Scythians. *Discussions on Turkology*. ed. Ö. Emiroğlu. Varşova: Varşova Üniversitesi.

Herodotos (2020). *Herodotos Tarihi*. Çev. Müntekim Ökmen. İstanbul: Türkiye İş Bankası.

Johanson, Lars (2021). *Turkic*. Cambridge: Cambridge University Press.

Korkmaz, Zeynep (1986). "Türkçe İle Moğolca Arasında Ortaklaşan Unsurlar ve Moğolcanın Türk Dili Araştırmalarındaki Yeri". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 34: 43-52.

Miller, Vsevolod (1887). *Osetinskie Etiudi*. Moskova.

Poppe, Nicholas (2008). "Altay Dillerinde Çokluk Ekleri". Çev. Caner Kerimoğlu. *Dil Araştırmaları Dergisi* 2: 93-110.

Schaeder, Heinz Heinrich (1972). *Iranica I: Das Auge des Königs*. Berlin: Kraus.

Sinor, Denis (1990). *The Cambridge History Of Early Inner Asia*. Cambridge: Cambridge University Press 1.

Szemerényi, Oswald (1980). *Four Old Iranian Ethnic Names: Scythian-Skudra-Sogdian-Saka*. Wien: Ver-lag Der.

Tekin, Şinasi (1992). "Eski Türkçe". *Türk Dünyası El Kitabı*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Tekin, Tekin (2016). *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Windfuhr, Gernot (2009). *The Iranian Languages*. London and New York: Routledge.

Yoshida, Yutaka (2009). "Sogdian". *The Iranian Languages*. ed. G. Windfuhr. London And New York: Routledge.